

ΜΕΤΑΦΡΑΖΟΥΜΕ ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΟΥΜΕ Ή ΓΙΑ ΝΑ ΣΚΕΦΤΟΥΜΕ;

JANETTE FRIEDRICH*

1. Ο κριτικός αναγνώστης και το παράδοξο της μετάφρασης

Η μετάφραση είναι η εργασία του μεταφραστή που επωμίζεται την ευθύνη για τη μεταβίβαση και την ερμηνεία ενός μηνύματος από μία γλώσσα σε μίαν άλλη. Συνήθως πρόκειται για μια μοναχική εργασία, για έναν αγώνα που αποσκοπεί στην εύρεση των κατάλληλων εκφράσεων που επιτρέπουν να πούμε αυτό το μήνυμα στην άλλη γλώσσα. Παρ' όλα αυτά, σε τούτη την εργασία ο μεταφραστής μπορεί να έχει την αρωγή ενός προσώπου που θα το χαρακτηρίζαμε *κριτικό αναγνώστη*: αυτόν τον ρόλο τον έχω αναλάβει στις μεταφράσεις που έλαβα μέρος.¹ Έχοντας γνώση και των δύο γλωσσών, της γλώσσας-αφετηρίας και της γλώσσας-άφιξης, διάβασα εκ νέου την υλοποιημένη μετάφραση και πρότεινα ορισμένες αλλαγές και ορισμένα συμπληρώματα. Οι σκέψεις μου για τη μετάφραση που πρόκειται να αναπτύξω πιο κάτω στηρίζονται σε τούτη την ιδιαίτερη εμπειρία που απαιτεί μια δικαιολόγηση και μίαν εξήγηση. Σε ένα μικρό βιβλίο υπό τον τίτλο *Περί της μεταφράσεως*,² ο Paul Ricœur δημοσίευσε τρία μικρά κείμενα σχετικά με αυτό το θέμα. Εδώ τονίζει μίαν ιδιαιτερότητα της μετάφρασης που δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό του «κριτικού αναγνώστη», τον οποίο επωμίστηκα χωρίς περισσή σκέψη. Για τον Ricœur η μετάφραση είναι μια *ισοδυναμία χωρίς παράσωση* [*équivalence sans adéquation*] ή, όπως λέγει επίσης, το μεταφράζειν σημαίνει την παραγωγή μιας *αντιστοιχίας χωρίς παράσωση* [*correspondance sans adéquation*]. Ο Ricœur εξηγείται επ' αυτού δείχνοντας ότι η μετάφραση εμπεριέχει κάτι σαν ένα παράδοξο:

«Το δίλημμα είναι το εξής: τα δύο κείμενα αφετηρίας και άφιξης θα έπρεπε, σε μια καλή μετάφραση, να αποτιμώνται από ένα τρίτο ανύπαρκτο κείμενο. Το πρόβλημα έγκειται πράγματι στο να πεις το ίδιο πράγμα ή να ισχυρισθείς ότι λέγεις το ίδιο πράγμα με δύο διαφορετικούς τρόπους. Αλλά αυτό το ίδιο, αυτό το ταυτόσημο, δεν δίνεται πουθενά με τον τρόπο ενός τρίτου κειμένου [...]».³

Πιστεύω ότι εδώ ο Ricœur αναφέρεται στο ουσιαστικό παράδοξο κάθε μετάφρασης. Δεν υπάρχει ένα νόημα που είναι το ίδιο στο κείμενο-αφετηρία και στο κείμενο-άφιξη: είναι αδύνατον να αποδειχτεί μια ταυτόσημη σημασιολογία εκτός των δύο κειμένων. Δεν υπάρχει μια προγενέστερη ύπαρξη αυτού του νοήματος, το οποίο υποτίθεται ότι θα ανασυσταθεί από τη μετάφραση. Αυτό το τρίτο «κείμενο» εντός του οποίου θα

πρέπει να διαμένει το νόημα –ένα νόημα που θα εκφραστεί μέσα στη γλώσσα-αφετηρία και το οποίο θα προσπαθήσει ο μεταφραστής να το αποδώσει στη γλώσσα-άφιξη– λείπει και μαζί του λείπει η μόνη βαθμίδα που θα μας έδινε τη δυνατότητα να αποφασίσουμε αν η μετάφραση είναι σωστή ή όχι. Είναι αληθές ότι αν υπήρχε ένα τέτοιο τρίτο κείμενο, αν ήταν δυνατόν να αποδειχτεί μια ταυτόσημη σημασιολογία, θα μπορούσαμε να αξιολογήσουμε αν αυτό το νόημα έχει αποδοθεί σωστά στη γλώσσα του άλλου. Για να πραγματοποιήσουμε αυτή την αξιολόγηση θα αρκούσε μια καλή γνώση της ιδιαίτερης σημασιολογίας της γλώσσας-άφιξης, μια γνώση που θα μας έδινε τη δυνατότητα να αποφασίσουμε αν τα *παρισωτικά ισοδύναμα* [*équivalents adéquats*] έχουν βρεθεί από τον μεταφραστή. Αλλά ακριβώς, καθώς το ίδιο νόημα δεν υπάρχει εκτός του κειμένου-αφετηρίας ούτε εκτός του κειμένου-άφιξης, η ισοδυναμία μεταξύ των δύο κειμένων παράγεται από τη μετάφραση και δεν προεικάζεται από αυτήν. Γι' αυτό ακριβώς ο Ricœur κάνει λόγο για *ισοδυναμία χωρίς παράσωση*.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν αυτή την παράδοξη κατάσταση στην οποία βρίσκεται κάθε μετάφραση, ο Ricœur συμπεραίνει ότι υπάρχει μόνο μία δυνατότητα επαλήθευσης της μετάφρασης: αυτή είναι η «κριτική ανάγνωση ορισμένων ειδικών, αν όχι πολύγλωσσων, αλλά τουλάχιστον δίγλωσσων».⁴ Αποφαίνεται ότι αυτή η κριτική ανάγνωση είναι ταυτόσημη με μίαν «ιδιωτική αναμετάφραση».

«[...] ο ικανός αναγνώστης κάνει εκ νέου τη μεταφραστική εργασία για λογαριασμό του, υποβαλλόμενος με τη σειρά του στη δοκιμασία της μετάφρασης και προσκρούοντας στο ίδιο παράδοξο της ισοδυναμίας χωρίς παράσωση».⁵

Δεν έχω βρει καλύτερη περιγραφή της εργασίας που έχει γίνει στις μεταφράσεις στις οποίες συμμετείχα. Επρόκειτο ακριβώς για μια εργασία αναμετάφρασης, για μια άσκηση ντουμπλαρίσματος της μεταφραστικής εργασίας από τη διγλωσσία του αναγνώστη, ή ακόμη, όπως λέγει ο Ricœur, από τον κριτικό αναγνώστη που αναμεταφράζει μετά τον μεταφραστή.⁶ Ωστόσο, σε τούτη την περιγραφή της μετάφρασης θα μπορούσε κανείς να προσάψει ότι οδηγεί σε ακατάπαυστες αναμεταφράσεις που πραγματοποιούνται τόσο από τους κριτικούς αναγνώστες όσο και από τις επόμενες γενιές των μεταφραστών. Αν δεν υπάρχει η ελπίδα να αναιρεθεί η απόκλιση μεταξύ του κειμένου-αφετηρίας και του κειμένου-άφιξης, αν η παράσωση μεταξύ των δύο είναι ανέφικτη, πώς μπορείς να δικαιολογήσεις τον τρόπο με τον οποίο μεταφράζεις ένα κείμενο; Πώς μπορείς να δικαιολογήσεις την αναμετάφραση ενός κειμένου; Μήπως το παράδοξο της μετάφρασης που εγείρει ο Ricœur αποκλείει κάθε δικαιολόγηση

* Η Janette Friedrich διδάσκει γλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης και είναι διευθύντρια ερευνητικού προγράμματος στο Collège international de philosophie.

τόσο της μετάφρασης όσο και της αναμετάφρασης και απαιτεί ακριβώς να αναζητήσουμε τη δικαιολόγηση της μετάφρασης μέσα στην ίδια την αναμετάφραση; Άλλωστε ο πολλαπλασιασμός των αναμεταφράσεων των κλασικών έργων που εκδίδονται σήμερα φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτό το συμπέρασμα. Οι μεταφράσεις αναδημιουργούνται, αναθεωρούνται, συμπληρώνονται, επανεκδίδονται.⁷ Συνεπώς, μήπως δεν υπάρχει καμία δυνατότητα να δικαιολογήσουμε αυτές τις αναμεταφράσεις; Παρ' όλα αυτά, ορισμένες δικαιολογήσεις υπάρχουν, συγκροτούνται και συνοδεύουν τόσο τις αναμεταφράσεις όσο και τις μεταφράσεις. Για ποιον τύπο δικαιολόγησης πρόκειται; Θα μου άρεσε να απαντήσω σε τούτο το ερώτημα σε δύο χρόνους. Κατ' αρχάς θα περιγράψω ένα τύπο επιχειρηματολογίας που αναφέρεται στον χρόνο, είτε στον παρελθοντικό χρόνο είτε στον παροντικό, και ο οποίος δρα μαζί με την έννοια της κατανόησης. Από αυτό το επίπεδο επιχειρηματολογίας διακρίνεται ένας άλλος τυπος που αναφέρεται στη γλώσσα και δρα μαζί με την έννοια της σκέψης. Ο δεύτερος τύπος δικαιολόγησης της μετάφρασης, που αντικαθιστά το ζεύγος χρόνος-κατανόηση με το ζεύγος γλώσσα-σκέψη, μου φαίνεται πολύ ενδιαφέρον, γιατί είναι πιο πιστός στο παράδοξο του Ricoeur που μόλις παρουσίασα.

2. Ο χρόνος και η κατανόηση ως μέσα δικαιολόγησης

2.1. Η πρόσβλεψη του παρόντος

Στον πρώτο τύπο δικαιολόγησης βρίσκουμε μια πολύ γνωστή επιχειρηματολογία. Ο μεταφραστής μάς λέγει ότι με τη μετάφραση του έχουμε τώρα πρόσβαση σε μια σαφέστερη, ακριβέστερη μετάφραση, η οποία επιτρέπει μια καλύτερη κατανόηση του κειμένου. Οι μεταφραστές αναφέρονται στα λάθη, στις παρανοήσεις, στις παραλείψεις των προηγούμενων μεταφράσεων και αναγγέλλουν ότι τις έχουν διορθώσει και τροποποιήσει, ή τουλάχιστον προσπάθησαν να το κάνουν.⁸ Η έννοια της σαφήνειας παίζει πρωταρχικό ρόλο σε αυτές τις επιχειρηματολογίες· ό,τι έχει μείνει σκοτεινό στις προηγούμενες μεταφράσεις γίνεται αντικείμενο μιας πολύ ειδικής μέριμνας για τις επόμενες μεταφράσεις. Ο Gadamer υπογραμμίζει στην *Αλήθεια και μέθοδος* τον καταναγκασμό της τέλει σαφήνειας που βαραίνει ορατά σε κάθε μεταφραστή και η οποία αποκτά ενίοτε τα χαρακτηριστικά μιας ιδεολογικής εμμονής:

«[...] η μετάφραση είναι ένας υπερ-φωτισμός (Überhellung). Αυτόν τον υπερ-φωτισμό κάθε μεταφραστής πρέπει να τον παίρνει πάνω του. Είναι εμφανές ότι δεν μπορεί να αφήσει τίποτε μετέωρο από αυτό που του φαίνεται σκοτεινό. Οφείλει να δείξει τα χαρτιά του. [...] Κάθε μετάφραση που παίρνει στα σοβαρά αυτό το μέλημα είναι πιο σαφής και επίσης πιο επίπεδη από το πρωτότυπο».⁹

Οι δικαιολογήσεις της αναμετάφρασης που αναφέρονται στη σαφήνεια συχνά είναι πολύ λεπτομερείς και ακριβείς μέσω της διευκρίνισης και της διάκρισης των προσίδιων επιλογών του μεταφραστή σε σχέση με τους προηγούμενους μεταφραστές. Άλλωστε, οι μεταφραστές που αναφέρονται στη δυνατότητα μιας εσαεί σαφέστερης μετάφρασης ασκούν συχνά δύο επαγγέλματα: του ερμηνευτή του συγγραφέα (είναι

ερευνητές στον ίδιο τομέα με τον μεταφρασμένο συγγραφέα) και του μεταφραστή του συγγραφέα. Σε αυτές τις περιπτώσεις προβάλλεται συχνά ένα δεύτερο επιχείρημα. Οι μεταφραστές αναφέρονται στην προωθημένη και τροποποιημένη κατάσταση της γνώσης εντός του πεδίου όπου ανήκει το έργο και ιδιαίτερα σε μια πλουσιότερη γνώση όσον αφορά τον συγγραφέα και την κατανόηση του έργου του. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ως παράδειγμα τη νέα μετάφραση του βιβλίου *Σκέψη και γλώσσα* του ρώσου ψυχολόγου Lev S. Vygotskij, η οποία δικαιολογείται από τους μεταφραστές της ως εξής: «Η μετάφραση του Gerhard Senekow, που έγινε το 1964, δεν ανταποκρίνεται πλέον στη σημερινή κατάσταση της γνώσης».¹⁰ Οι δύο μεταφραστές συνεχίζουν την επιχειρηματολογία τους αναφερόμενοι σε πολλά κείμενα του Vygotskij που έχουν δημοσιευτεί εν τω μεταξύ στα γερμανικά και σε άλλες γλώσσες, καθώς και στη σημαντική πρόοδο όσον αφορά τη γνώση του βιογραφικού, βιβλιογραφικού και ιστορικού καθεστώτος του έργου του. Αυτές οι νέες γνώσεις που καθιστούν δυνατή μια καλύτερη κατανόηση του συγγραφέα πρέπει, σύμφωνα με τους δύο μεταφραστές, να ληφθούν υπ' όψιν στην αναμετάφραση, η οποία μάλιστα δικαιολογείται από αυτές τις γνώσεις. Παρ' όλα αυτά, ο μεταφραστής διατρέχει τον κίνδυνο να αναμείξει τους δύο ρόλους του –του ερευνητή και του μεταφραστή–, ιδιαίτερα αν αποσκοπεί μέσω της μετάφρασής του να πάρει θέση στη διαμάχη σχετικά με την κατανόηση του συγγραφέα.

Οι έννοιες του χρόνου και του χώρου παίζουν έναν θεμελιακό ρόλο σε αυτό το είδος επιχειρηματολογίας: αυτό που επιδιώκεται είναι η κατανόηση του χρόνου στον παρόντα χρόνο που είναι ο χρόνος του μεταφραστή-ερευνητή, ο οποίος χαρακτηρίζεται από μια ορισμένη γνώση του συγγραφέα και του επιστημονικού κλάδου του. Η μετάφραση κατευθύνεται από την ίδια τη γνώση που είναι καθαυτή πάντοτε ιστορική και στηρίζεται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στις μεταφράσεις. Και οι δύο, μετάφραση και γνώση, υποστηρίζονται αμοιβαία. Στο ίδιο σχήμα επιχειρηματολογίας εντάσσονται οι μεταφράσεις που αποβλέπουν ρητά στην κατανόηση του κειμένου-αφετηρίας εντός της επιστημονικής κουλτούρας της γλώσσας-άφιξης. Ένα εξαιρετικά εύγλωττο παράδειγμα προς αυτή την κατεύθυνση είναι η γαλλική μετάφραση της Marina Yaguello του ρωσικού βιβλίου του Valentin N. Voloshinov *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας* (γράφηκε το 1927). Η γαλλική μετάφραση δημοσιεύτηκε το 1977.¹¹ Διαβάζοντας το κείμενο του Voloshinov στα γαλλικά, ο αναγνώστης έχει την εντύπωση ότι χάρη στον ρώσο συγγραφέα βρισκόμαστε στο κέντρο της θεωρίας του λόγου [discours] και της εκφοράς [énonciation], η οποία έχει διατυπωθεί από τον Émile Benveniste και ήταν του συρμού στις δεκαετίες 1960 και 1970 στη γαλλική γλωσσολογία. Ο ρωσικός όρος *λέξη* έχει μεταφραστεί στα γαλλικά ως *λόγος* [discours], στο γαλλικό κείμενο ο όρος *εκφορά* [énonciation] εμφανίζεται συνεχώς, εκεί ακριβώς που στο ρωσικό κείμενο χρησιμοποιούνται πολύ διαφορετικοί όροι. Ο Ricoeur παραθέτει τον Franz Rosenzweig, σύμφωνα με τον οποίο κάθε μεταφραστής υπηρετεί δύο κυρίες: *τον ξένο στο έργο του και τον αναγνώστη μέσω της επιθυμίας του να ιδιοποιηθεί*.¹² Στη μετάφραση της Yaguello φαίνεται ότι κυρίως εξυπη-

ρετείται ο αναγνώστης και επιπλέον εξυπηρετείται εύκολα, εφόσον το κείμενο που πρόκειται να μεταφραστεί αναπαράγεται σε ένα κείμενο που είναι ήδη γνωστό στον αναγνώστη. Η κατανόηση παίζει εκ νέου έναν αδιαμφισβήτητο ρόλο στη δικαιολόγηση της μετάφρασης: εδώ η κατανόηση γίνεται αναγνώριση, αναγνώριση ενός πράγματος που είναι ήδη γνωστό, γνωστό στον παρόντα χρόνο. Στον πρώτο τύπο επιχειρηματολογίας η αναμέταφραση κατανοείται αφ' εαυτής, διότι η μετάφραση προσανατολίζεται ατενίζοντας τον ορίζοντα κατανόησης και γνώσης, ο οποίος αλλάζει συνεχώς και ως εκ τούτου το παρόν μεταβάλλεται γρήγορα σε ιστορικό γεγονός.

2.2. Η πρόσβλεψη του παρελθόντος

Η μετάφραση μπορεί επίσης να αποσκοπεί στην κατανόηση του κειμένου κατά τον χρόνο της παραγωγής του. Μπορεί να αποσκοπεί στην ανασύσταση των *επιστημονικών συμφραζομένων*, εντός και υπέρ των οποίων έχει παραχθεί αυτό το κείμενο. Σε αυτή την περίπτωση, την προτεραιότητα την έχει το κείμενο που πρόκειται να μεταφραστεί. Αν ο μεταφραστής επιλέξει αυτόν τον προσανατολισμό, θα βρεθεί αντιμέτωπος με το πρόβλημα που συνίσταται στο ότι δεν μπορεί να αποδώσει κατά λέξη πολλές λέξεις του κειμένου-αφετηρίας, ακόμη και αν αυτές οι λέξεις υπάρχουν επίσης στη γλώσσα-άφιξη. Στην αρχή του 20ού αιώνα, η λέξης «slono» («λέξη») είχε στη ρωσική σκέψη μια συνδηλώση ισχυρά θρησκευτική: σ' αυτή την περίοδο ανακαλούσε στη μνήμη πρωτίστως τον θείο λόγο, το λόγο του Θεού. Επίσης ο όρος *διάλογος*, που χρησιμοποιείται στα κείμενα γλωσσολογίας κατά τη δεκαετία του 1920 στη Ρωσία, δεν προσβλέπει ούτε στη διυποκειμενικότητα, ούτε στην πολυφωνία, όπως ενίοτε μας κάνουν να πιστεύουμε οι σημερινές συζητήσεις γι' αυτά τα κείμενα, αλλά είναι εξαιρετικά συνδεδεμένος με την έννοια της κατάληψης [aperception] και εκτείνεται ανάμεσα στην ψυχολογία και τη γλωσσολογία.¹³ Πώς θα κατορθώσουμε να «ιδωθεί» το πολύ ειδικό περιεχόμενο αυτών των εννοιών μέσα στις έννοιες της γλώσσας-άφιξης, οι οποίες έχουν συχνά διαφορετική σημασιολογική αξία; Πώς να καταστήσουμε ορατό, ευανάγνωστο, εύληπτο, ένα διαφορετικό περιεχόμενο μέσα στις «ίδιες» έννοιες; Η λέξη λέξη που χρησιμοποιείται στα ρωσικά έχει λάβει μια πολύ συγκεκριμένη σημασία στην επιστημονική κουλτούρα του κειμένου-αφετηρία, ενώ στη γλώσσα-άφιξη η λέξη λέξη δεν φέρει την ίδια σημασία. Τι πρέπει να κάνουμε;

Εδώ βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ορισμένες δυσκολίες που συνδέονται με τον μερισμό των σημασιολογικών πεδίων. Αυτά τα πεδία δεν υπερτίθενται από τη μία γλώσσα στην άλλη, και αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στο πεδίο των λέξεων-κλειδιών, των θεμελιωδών-λέξεων, των φιλοσοφικών, γλωσσολογικών, ψυχολογικών εννοιών. Αυτές οι λέξεις και αυτές οι έννοιες είναι αδύνατον να μεταφραστούν λέξη προς λέξη, συχνά δεν υπάρχει ένα παγιωμένο ισοδύναμο στη γλώσσα-άφιξη. Ιδού τι λέγει περί αυτού ο Ricœur:

«[...] αυτές οι περίφημες θεμελιώδεις-λέξεις: *Vorstellung* [(ανα)παράσταση], *Aufhebung* [ανάιρεση], *Dasein* [ώδε-είναι], *Ereignis* [ιδιοσυμβάν], είναι συμπυκνώσεις μιας μακράς κειμενικότητας, στις οποίες αντικατοπτρίζονται ολόκληρα συμφρα-

ζόμενα, για να μην αναφερθούμε σε κάποια υπόκρυφα φαινόμενα διακειμενικότητας που ενυπάρχουν μέσα στην ίδια την εκτύπωση της λέξης».¹⁴

Ολόκληροι αιώνες φιλοσοφικής σκέψης με εθνικό χαρακτήρα μπορεί να βρεθούν συμπυκνωμένοι μόνο μέσα σε μία έννοια. Ο εσωτερικός διάλογος μεταξύ διαφορετικών φιλοσοφημάτων μπορεί να αντηχεί μέσα σε μία έννοια, όπως συμβαίνει επί παραδείγματι στην περίπτωση της έννοιας *ρεαλισμός*, έτσι όπως χρησιμοποιείται σήμερα από την αναλυτική φιλοσοφία της γλώσσας. Ωστόσο το ερώτημα επιμένει: πώς να μεταφράσουμε αυτές τις συμπυκνώσεις; Πώς να αντιδράσουμε στο ακόλουθο γεγονός:

«[...] οι τροπές της φράσης δεν φέρουν τις ίδιες πολιτισμικές κληρονομίες και τι να πεις για τις κατά το ήμισυ βουβές συνδηλώσεις που υπερφορτώνουν τις καλύτερα οριοθετημένες καταδηλώσεις του λεξιλογίου του πρωτοτύπου και επιπλέον κατά κάποιον τρόπο μεταξύ των σημείων, των φράσεων, των σύντομων ή μακροσκελών φραστικών ακολουθιών».¹⁵

Για τον Paul Ricœur η αντίσταση του ξένου κειμένου στη μετάφραση οφείλεται στον σημασιολογικό και εννοιολογικό πλούτο κάθε γλώσσας. Για να αναιρέσουμε αυτή την αντίσταση παραμένοντας πιστοί στο πρωτότυπο κείμενο, υπάρχει ένα εργαλείο που χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα: το λεξιλόγιο και οι σημειώσεις του μεταφραστή. Για τον Paul Ricœur η μεταφραστική αδυνατότητα αποκρυσταλλώνεται στα λεξιλόγια.¹⁶ Τόσο το λεξιλόγιο όσο και οι σημειώσεις μάς εισάγουν στο πολύπλοκο και παράξενο σύμπαν της άλλης γλώσσας και διασφαλίζουν μian ορισμένη πιστότητα προς το πρωτότυπο.

Ωστόσο, η απόφαση να αποσκοπείς μέσω της μετάφρασης στην κατανόηση του κειμένου κατά το χρόνο της παραγωγής του, σε εξαναγκάζει να παραμείνεις στο ένδον του ζεύγους χρόνος-κατανόηση. Ακόμη και αν πρόκειται για τον παρελθόντα χρόνο, τον χρόνο εντός του οποίου έχει παραχθεί το κείμενο, εξακολουθεί το αποσκοπούμενο να είναι η κατανόηση, αυτήν τη φορά η κατανόηση του άλλου ως άλλου. Το αποσκοπούμενο είναι η κατανόηση της άλλης σκέψης, της άλλης επιστημονικής παράδοσης που δεν είναι η δική μας, που δεν είναι η παράδοση της γλώσσας-άφιξης. Συνεπώς οι δικαιολογήσεις που μόλις εκθέσαμε αναφέρονται όλες στον χρόνο: είτε στο παρόν, μετατρέποντας την κατανόηση σε μια αναγνώριση του πράγματος που είναι γνωστό στο παρόν (αναγνώριση πάντοτε ιστορικά καθορισμένη), είτε στο παρελθόν προασπαθώντας να καταστήσουν δυνατή την κατανόηση του άλλου, του πράγματος που παραμένει για μάς άγνωστο στην προσίδια γλώσσα μας. Μήπως υπάρχει ένας άλλος τύπος δικαιολόγησης της μετάφρασης, ή έχουμε ήδη κλείσει το κύκλο του ερωτήματος;

3. Γλώσσα και σκέψη ως μέσα δικαιολόγησης

3.1. Κατανοώντας τη γλώσσα ζώντας μέσα της

Στο βιβλίο *Αλήθεια και μέθοδος* ο Gadamer ισχυρίζεται ότι «κατανοώ [comprendre] αυτό που λέγει κάποιος σημαίνει [...], συνεννοούμαι [s'entendre] σε σχέση με το πράγμα [...]».¹⁷

Αλλά κατ' αυτόν υπάρχουν δύο δυνατότητες να συνεννοηθείς ή, με μιαν άλλη διατύπωση, δύο τύποι συνεννόησης [entente]:¹⁸ η συνεννόηση που δημιουργείται έντεχνα (kunstvoll), όπως συμβαίνει στην περίπτωση της μετάφρασης, και η συνεννόηση που γίνεται ζώντας μέσα στη γλώσσα. Αυτή η διάκριση μου φαίνεται ότι είναι σημαντική για τις προθέσεις των λεγομένων μου, γιατί μου επιτρέπει να εισαγάγω έναν δεύτερο τύπο δικαιολόγησης της μετάφρασης. Τι είναι μια συνεννόηση που γίνεται ζώντας μέσα στη γλώσσα; Ο Gadamer δίνει εξηγήσεις επί αυτού μιλώντας για την κατανόηση μιας ξένης γλώσσας. Η κατανόηση της ξένης γλώσσας σημαίνει γι' αυτόν το να μην είσαι υποχρεωμένος να μεταφράζεις στη μητρική σου γλώσσα αυτό που λέγεται στην ξένη γλώσσα. Η πραγματική κατανόηση μιας ξένης γλώσσας σημαίνει ότι η συνεννόηση υπάρχει αμέσως: δεν μεταφράζεις, μιλάς και κατανοείς με την πρώτη, και όλα αυτά γίνονται στο παρόν. «Εκεί όπου υπάρχει η συνεννόηση, δεν μεταφράζουμε, μιλάμε».¹⁹ Όπως έχει λεχθεί πιο πάνω, το παρόν δεν είναι αυτό στο οποίο αναφέρεται κανείς μέσω της μετάφρασης, αλλά είναι ο «τόπος» όπου γίνεται η συνεννόηση. Η συνεννόηση που γίνεται ζώντας μέσα στη γλώσσα είναι συνδεδεμένη με την κατανόηση μέσα στο παρόν, μια κατανόηση πάντοτε εν ενεργεία εφόσον πραγματοποιείται ακριβώς τη στιγμή της ανάγνωσης ή της συζήτησης. Όλα αυτά διατυπώνονται από τον Gadamer ως εξής:

«Όταν κάποιος κατέχει πραγματικά μια γλώσσα, καμία μετάφραση δεν είναι πλέον αναγκαία, μάλιστα κάθε μετάφραση μοιάζει να είναι αδύνατη. Η κατανόηση μιας γλώσσας δεν είναι ακόμη πραγματική κατανόηση και δεν προϋποθέτει καμία διαδικασία ερμηνείας. Είναι μια αυθόρμητη διεργασία.²⁰ Διότι κατανοεί κανείς μια γλώσσα ζώντας μέσα της [...]. Συνεπώς το ερμηνευτικό πρόβλημα δεν είναι το πρόβλημα της καλής κατοχής μιας γλώσσας, αλλά της σωστής συνεννόησης σε σχέση με αυτό που πραγματοποιείται μέσα στο περιβάλλον [milieu]²¹ που είναι η γλώσσα. Μπορεί κανείς να μάθει οποιαδήποτε γλώσσα σε σημείο που να την κατέχει τέλεια, χωρίς να μεταφράζει πλέον από τη μητρική γλώσσα ή στη μητρική γλώσσα, αλλά να σκέπτεται στην ξένη γλώσσα. Μια τέτοια κατοχή της γλώσσας είναι πράγματι ο πρωταρχικός όρος της συνεννόησης στη συζήτηση [conversation].²²

Εδώ ο Gadamer προσθέτει μια χροιά που θα επιβεβαιωθεί από όλους όσους μιλούν μια γλώσσα: χωρίς την “αυθόρμητη” και “άμεση” συνεννόηση, η συμμετοχή σε μια συζήτηση παραμένει δύσκολη και είναι σχεδόν αδύνατη. Μόνον όταν ξεπεράσουμε αυτό το εμπόδιο φαίνεται πράγματι ότι κατέχουμε πραγματικά μιαν άλλη γλώσσα. Η χρονικότητα, ο ρυθμός, η ταχύτητα οιασδήποτε συζήτησης στηρίζεται και προβλέπει στη ζωή μέσα στη γλώσσα, η οποία φαίνεται τόσο δύσκολο να κατακτηθεί όταν πρόκειται για την ξένη γλώσσα. Ο Gadamer, για να θεματοποιήσει αυτή την πρώτη μορφή συνεννόησης προωθεί πάνω απ' όλα μιαν έννοια: την έννοια της ζωής. Ο όρος “ζωή”, στην τρέχουσα αποδοχή του, σημαίνει την αμεσότητα, το απλό γεγονός του ζην, κάτι που δεν

υπόκειται στον αναστοχασμό, «και όλα αυτά σε αντίθεση προς την αφηρημένη διαμεσολάβηση που αντιπροσωπεύουν ο αναστοχασμός [réflexion] και η θεώρηση [spéculation].²³ Κατ' εμέ, Ο Gadamer αναφέρεται σε αυτή την αποδοχή, διότι η συνεννόηση που γίνεται διαμέσου της πραγματικής κατοχής μιας ξένης γλώσσας πραγματοποιείται χωρίς καμία διαμεσολάβηση, πράγμα που σημαίνει χωρίς καμία μετάφραση εντός της μητρικής γλώσσας. Η κατανόηση είναι άμεση, είναι αυτονόητη, όπως η ζωή που έχουμε λάβει και που τη ζούμε χωρίς να μπορούμε πραγματικά να την αναστοχαστούμε.

Ωστόσο, τη σύγκριση μεταξύ της ζωής και της «κατοχής» της γλώσσας την βρίσκουμε εκ νέου με άλλους όρους σε έναν άλλο συγγραφέα, που ήδη τον έχουμε μνημονεύσει: στον ρώσο γλωσσολόγο Valentin N. Voloshinov. Στο βιβλίο του *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας* (1927) εξετάζει τη διάκριση μεταξύ της μητρικής γλώσσας και της ξένης γλώσσας, αποδεχόμενος ταυτόχρονα ότι θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε την ξένη γλώσσα σαν να ήταν η μητρική:

«Τη λέξη της μητρικής γλώσσας την αντιλαμβάνεται κανείς εντελώς διαφορετικά, με μεγαλύτερη ακρίβεια: συνήθως δεν την αντιλαμβάνεται φορτωμένη με όλες τις κατηγοριοποιήσεις που η ίδια έχει δημιουργήσει στον γλωσσολογικό αναστοχασμό [...]. Τη λέξη της μητρικής γλώσσας την αντιλαμβάνεται κανείς σαν αδελφό, σαν ένα γνώριμο ένδυμα, ή ακόμη καλύτερα σαν τη συνηθισμένη ατμόσφαιρα μέσα στην οποία ζούμε και αναπνέουμε».²⁴

Για τον Voloshinov η λέξη κατανοείται πάντοτε εντός μιας δεδομένης εκφοράς, η οποία κάθε φορά συγκροτείται εκ νέου μέσω του προσανατολισμού που τον αποκτά σε μια ιδιαίτερη συζήτηση. Συνεπώς, για τη λέξη, η γλώσσα είναι η ολότητα των δυνατών συμφραζομένων της τάδε ή της δείνα γλωσσικής μορφής. Αυτά τα συμφραζόμενα δεν καθορίζονται εκ των προτέρων, είναι αδύνατον να τα απαριθμήσεις, συγκροτούνται και ανανεώνονται αδιάλειπτα μέσα στο παρόν. Η πολυσημία των λέξεων βρίσκει το ισοδύναμό της στην πληθυντικότητα των τονισμών που μπορεί να προσλάβει μια λέξη και η οποία μαρτυρεί για το γεγονός ότι η λέξη παράγεται πάντοτε για να απευθυνθεί σε κάποιον, για να ανταπαντήσει, για να αντιδράσει. Το συμπέρασμα του Voloshinov χρησιμοποιεί επίσης τον όρο “ζωή”. Η μητρική γλώσσα δεν μεταβιβάζεται, διαρκεί και διαιωνίζεται με τη μορφή μιας μη διακοπόμενης εξέλιξης. Τα άτομα παίρνουν θέση μέσα στη ροή της επικοινωνίας, και ακριβώς εντός/μέσω αυτής της επικοινωνίας έχουν να κάνουν με τη γλώσσα. Για τον Voloshinov η γλώσσα είναι εξελικτική και ζωντανή, η χρήση της από τον ομιλητή μπορεί επίσης να συγκριθεί με την επιτέλεση της ζωής.

Παρ' όλα αυτά, θα ήταν λάθος να σκεφτεί κανείς ότι η ταύτιση της κατανόησης μιας γλώσσας με τη ζωή μέσα σε τούτη τη γλώσσα θέτει υπό αμφισβήτηση το ρόλο των γλωσσικών στοιχείων (Sprachlichkeit) ως διαμεσολαβητών της συνεννόησης. Για τον Gadamer «η γλώσσα είναι ο διαμεσολαβητής μέσω του οποίου συντελείται η συνεννόηση μεταξύ των συνομιλητών και η συμφωνία για το ίδιο το πράγμα».²⁵ Αυτή η διαμεσολάβηση της γλώσσας μπορεί να πιστοποιηθεί τόσο στη συζήτηση όσο και στη μετάφραση: η μόνη διαφορά

που υπάρχει μεταξύ τους συνίσταται στο γεγονός ότι στη μετάφραση η ερμηνευτική διαδικασία *δυάζεται* [est dédoublé]. Κατά τον Gadamer, το ρόλο της γλώσσας τον συνειδητοποιούμε ακριβώς μέσα στη μετάφραση, διότι σ' αυτήν πρέπει να λάβει χώρα η επεξεργασία, η δημιουργία της γλώσσας από τον μεταφραστή ούτως ώστε να γίνει *εφικτή η συνεννόηση*. Μεταφράζουμε για να κατανοήσουμε, ενώ στη συζήτηση η γλώσσα είναι *άμεσα ο τόπος της συνεννόησης*, μιλώντας κατανοούμε.

3.2. Η μετάφραση μεταξύ ερμηνείας και σκέψης

Για να ενισχύσουμε τη διαφορά μεταξύ της άμεσης συνεννόησης που γίνεται μέσα στη γλώσσα και της συνεννόησης που δημιουργείται από τη γλώσσα, επανέρχομαι στον *δυσμό* [dédoublement] της ερμηνευτικής διαδικασίας. Ο στόχος είναι ο ίδιος, τόσο στη συζήτηση όσο και στη μετάφραση: αυτό στο οποίο αποσκοπεί κανείς είναι η συνεννόηση σε σχέση με το πράγμα. Παρ' όλα αυτά, η δεύτερη συνεννόηση πρέπει να συντελεστεί προηγουμένως από τον μεταφραστή. Η μετάφραση, για τον Gadamer, είναι πάντοτε ένας ιδιαίτερος μηχανισμός: καθώς ο άλλος δεν κατέχει τη γλώσσα-αφετηρία, ο διαμεσολαβητής της συνεννόησης πρέπει να δημιουργηθεί από τη μετάφραση. Ο μεταφραστής έχει δύο *μελήματα*: αφ' ενός να συλλάβει τη συνεννόηση που γίνεται μέσα στο κείμενο-αφετηρία, αφ' ετέρου να μεταθέσει μέσα στη γλώσσα-άφιξη, αυτό που έχει *λεχθεί* πράγμα που σημαίνει ότι πρέπει να εργαστεί έντεχνα πάνω στη γλώσσα-αφετηρία, η οποία θα είναι ο διαμεσολαβητής της συνεννόησης. Ο Gadamer μάλιστα υπογραμμίζει αυτόν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της μετάφρασης:

«[...] για τους συνομιλητές η εξάρτηση από τη μετάφραση είναι ένα είδος κηδεμόνευσης. Εκεί όπου η μετάφραση είναι απαραίτητη, πρέπει να συμβιβαζόμαστε με την απόσταση που χωρίζει το πνεύμα του πρωτογενώς εκφωνηθέντος λόγου από το πνεύμα της μεταφρασμένης απόδοσής του. Ουδέποτε υπερβαίνεται αυτή η απόσταση. Να γιατί σε αυτές τις περιπτώσεις η συνεννόηση δεν συντελείται ουσιαστικά μεταξύ των συνομιλητών, αλλά μάλλον μεταξύ των διερμηνέων [Dolmetscher], οι οποίοι είναι σε θέση να συννευρεθούν πραγματικά μέσα στον κοινό κόσμο της συνεννόησης».²⁶

Στις περιπτώσεις της συνομιλίας ή της ανάγνωσης στη μητρική μας γλώσσα ή σε μια ξένη γλώσσα που την κατέχουμε τέλεια, η σωστή συνεννόηση σε σχέση με το πράγμα πραγματοποιείται *μέσα* στον διαμεσολαβητή που είναι η γλώσσα, ενώ στη μετάφραση η γλώσσα δημιουργείται ως *ρητός διαμεσολαβητής* της συνεννόησης σε σχέση με το πράγμα. Το νόημα που πρέπει να κατανοηθεί μέσω της σύλληψής του από τον μεταφραστή εντός της γλώσσας-αφετηρίας πρέπει να *λεχθεί* μέσα σε μιαν άλλη γλώσσα και επομένως με άλλον τρόπο. Γι' αυτό ακριβώς, σύμφωνα με τον Gadamer, κάθε μετάφραση είναι *ερμηνεία* του μεταφραστή:

«[...] ο μεταφραστής έχει ως μέλημα να μεταβιβάσει το νόημα που πρέπει να κατανοηθεί στα συμπραζόμενα εντός των οποίων ζει ο συνομιλητής. Βεβαίως

αυτό δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται στον μεταφραστή να παραποιήσει το νόημα που ο άλλος είχε στο νοού του. Αντίθετα, αυτό το νόημα πρέπει να διατηρηθεί: ωστόσο, καθώς πρέπει να γίνει κατανοητό μέσα στον κόσμο μιας άλλης γλώσσας, είναι αναγκαίο να αξιοποιηθεί εκεί μέσα με διαφορετικό τρόπο. Γι' αυτό, κάθε μετάφραση είναι *ερμηνεία* [Auslegung] [...]».²⁷

Αυτή η έντεχνη δημιουργία της γλώσσας-άφιξης –που θα διαβιβάσει αυτό που έχει *λεχθεί* στη γλώσσα-αφετηρία– είναι πάντοτε μια *ερμηνεία*, διότι η συνεννόηση που γίνεται διαμέσου της μετάφρασης δεν μπορεί να γίνει άμεσα μέσα στη γλώσσα καθώς δεν κατέχουμε τη γλώσσα-αφετηρία. Η συνεννόηση διαμεσολαβείται από τη γλώσσα μας, και αυτή η γλώσσα, που την επεξεργάζεται ο μεταφραστής για να αποδώσει αυτό που έχει *λεχθεί*, θα αποδίδει πάντοτε τούτο το *λεχθέν* με τον δικό της τρόπο.

Αυτές οι σκέψεις του Gadamer μού προκάλεσαν έναν ιδιαίτερο προβληματισμό. Αν παρακολουθήσει κανείς αυτόν τον συγγραφέα, φαίνεται ότι το νόημα που πρέπει να μεταφραστεί ποτέ δεν μπορεί να είναι το μεταφρασμένο νόημα, διότι η άμεση κατανόηση, η σωστή συνεννόηση που λαμβάνει χώρα μέσα στη γλώσσα δεν είναι δυνατή. Οι αναγνώστες των μεταφράσεων εξαρτώνται από την τέχνη του μεταφραστή, σπό την ικανότητά του να ερμηνεύει τις προοδεδομένες λέξεις μέσα στη γλώσσα μας. Από αυτό θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι στη μετάφραση ποτέ δεν θα κατορθώσεις να ξεφύγεις από μια προηγούμενη ερμηνεία, από μια διπλή διαμεσολάβηση του πράγματος που έχει *λεχθεί* στη γλώσσα-αφετηρία (πρώτη διαμεσολάβηση) από μια διεργασία πάνω στη γλώσσα-άφιξη. Γιατί όμως; Γιατί η μετάφραση δεν μπορεί να αποσκοπεί σε μια διεργασία πάνω στη γλώσσα-άφιξη, με τρόπο που να γίνεται δυνατή η άμεση κατανόηση σε τούτη τη γλώσσα; Γιατί ο μεταφραστής δεν μπορεί να αποσκοπεί σε μια κατανόηση του μεταφρασμένου νοήματος που δεν θα *δυάζεται* από την προσίδια ερμηνεία του; Μήπως η μετάφραση, αντί να αποσκοπεί στην κατανόηση του νοήματος που *διαβιβάζεται* μέσω της ερμηνείας του από την γλώσσα-άφιξη, θα μπορούσε να αποσκοπεί στο να μας κάνει να σκεφθούμε αυτό το νόημα, να μας κάνει να το σκεφθούμε μέσα στη γλώσσα-άφιξη;

Άλλωστε, πιστεύω ότι όλες οι καλές μεταφράσεις κάνουν αυτό ακριβώς το πράγμα: δίνουν τη δυνατότητα στον αναγνώστη να σκεφθεί αυτό που έχει *λεχθεί*, να δημιουργήσει το νόημα την ίδια τη στιγμή της ανάγνωσης της μετάφρασης, χωρίς να πρέπει να ανησυχί για τον τρόπο με τον οποίο η προσίδια γλώσσα του λέγει το νόημα, το ερμηνεύει.²⁸ Η σκέψη *μέσα* στη γλώσσα-άφιξη του πράγματος που έχει *λεχθεί* μέσα στη γλώσσα-αφετηρία θα μας έδινε τη δυνατότητα να καταλήξουμε σε μιαν άμεση συνεννόηση, σε μια κατανόηση που γίνεται ζώντας μέσα στη γλώσσα. Βεβαίως αυτό θα καθιστούσε την εργασία του μεταφραστή *αόρατη* και *διαφανή*, αλλά θα του ήταν και ένα πλεονέκτημα. Δεν θα ήταν πλέον υποχρεωμένος να *επωμίζεται* μόνος του την ευθύνη της ερμηνείας της γλώσσας-άφιξης και τον δικό της τρόπο τού να μπορεί να λέγει τα πράγματα. Συνεπώς τίθεται το ακόλουθο ερώτημα: πώς πρέπει να γίνει η διεργασία πάνω στη μετά-

φραση, ούτως ώστε αυτή να καθιστά δυνατή στον αναγνώστη τη σκέψη περί του νοήματος, μια σκέψη που γίνεται στο παρόν κάθε ανάγνωσης, σε ένα παρόν που δεν προκαθορίζεται από την ερμηνεία που πραγματοποιεί ο μεταφραστής; Σε κάθε περίπτωση αυτό είναι το μοναδικό μου κριτήριο όταν επαληθεύω μια μετάφραση. Ενίοτε προβαίνω σε μιαν επανανάγνωση της μετάφρασης που εκτιμώ ότι είναι διαισθητική. Αυτή η επανανάγνωση δεν προσπαθεί να επαληθεύσει αν το νόημα έχει μεταφραστεί σωστά, αλλά εστιάζει την προσοχή της στα σημεία όπου η κατανόηση έχει υποδειχθεί ή έχει προκαθοριστεί από τη μεταβίβαση της στην άλλη γλώσσα. Γιατί να μη θεωρείται ως σκοπός της μετάφρασης η διαβίβαση του νοήματος, που έχει λεχθεί από τον άλλον, με τέτοιον τρόπο ώστε αυτό το νόημα να μπορεί να γίνει αντικείμενο της σκέψης του αναγνώστη, αντί να ερμηνεύεται από τη γλώσσα του;

Κατ' αυτόν τον τρόπο οι έννοιες του χρόνου και της κατανόησης θα έχαναν τη λειτουργία τους όσον αφορά τη δικαιολόγηση της μετάφρασης. Από τη στιγμή που η ανάγνωση της μετάφρασης συμπίπτει με τη σκέψη περί του μεταφρασμένου νοήματος, δεν ορίζεται πλέον ο προσανατολισμός στη μετάφραση από το χρόνο, ούτε συντελείται πλέον η κατανόηση. Είναι προφανές ότι θα μπορούμε να σκεπτόμαστε μέσα στη μετάφραση όπως ακριβώς μπορούμε να σκεπτόμαστε μέσα στη μητρική μας γλώσσα, και αυτό ακριβώς προβάλλεται από την εισήγησή μου ως δικαιολόγηση της μετάφρασης, ως κριτήριο της αξιολόγησής της. Αυτό το κριτήριο θα μπορούσε να συνοψιστεί ως εξής: να αποφεύγεις ως μεταφραστής ή κριτικός αναγνώστης οποιαδήποτε προγενέστερη συνεννόηση, οποιαδήποτε ερμηνεία της προσίδιας γλώσσας σου η οποία ωθεί και υποχρεώνει τον αναγνώστη να κατανοήσει το νόημα. Ας αφήσουμε, επομένως, στον αναγνώστη τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει τη σκέψη περί του νοήματος το οποίο έχει μεταφραστεί στη γλώσσα του. Συνεπώς εισηγούμαι να αντικαταστήσουμε το ζεύγος χρόνος/κατανόηση με το ζεύγος γλώσσα/σκέψη που φαίνεται ότι αντικατοπτρίζει καλύτερα το παράδοξο της μετάφρασης που επισήμανε ο Ricœur. Αν κάθε μετάφραση είναι μια ισοδυναμία χωρίς παράδοση, αν δεν υπάρχει ένα τρίτο κείμενο που θα δώσει έναν καθορισμένο προσανατολισμό στον μεταφραστή, τότε απομένουν δύο δυνατότητες για να δικαιολογήσουμε μια μετάφραση ή, με μια διαφορετική διατύπωση, δύο τρόποι πρόσβλεψης της συνεννόησης σε σχέση με το πράγμα. Ο μεταφραστής μπορεί είτε να προσφύγει στην κατανόηση ερμηνεύοντας αυτό που έχει λεχθεί από τον άλλο μέσα στον πάντοτε διαφορετικό κόσμο της γλώσσας-άφιξης, πράγμα που σуетάγεται ότι επωμίζεται και επεξηγεί την ερμηνεία του, είτε να εργαστεί πάνω στη γλώσσα-άφιξη για να "εξαφανίσει" τον ιδιαίτερο τρόπο της που λέγει το λεχθέν, ούτως ώστε να επιτρέψει να σκεφθούμε διαμέσου της γλώσσας-άφιξης αυτό που έχει λεχθεί μέσα στη γλώσσα-αφετηρία. Αν ακολουθήσει την τελευταία μεθόδευση, θα καταστήσει ταυτόχρονα την εργασία του αόρατη, θα εξαλείψει τα ίχνη της διαμεσολάβησής του. Στη διαδικασία της μετάφρασης ο μεταφραστής συχνά διστάζει ανάμεσα στις δύο μεθοδεύσεις. Παρ' όλα αυτά, απομένει να επισημάνουμε μια μη αμελητέα διαφορά: η μετάφραση που αποσκοπεί στην κατανόηση και στην ερμηνεία

αντιδρά στο παράδοξο του Ricœur μέσω πολλαπλών αναμεταφράσεων, ενώ η μετάφραση που αποσκοπεί στη σκέψη ωθεί περισσότερο στις πολλαπλές αναγνώσεις που μπορούν να αναπτύξουν μεταξύ τους έναν κριτικό διάλογο.

Μετάφραση: Βαγγέλης Μπιτσώρης

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Επρόκειτο για ένα κείμενο του ρώσου/σοβιετικού ψυχολόγου Lev S. Vygotskij, υπό τον τίτλο *La signification historique de la crise en psychologie* [Η ιστορική σημασία της κρίσης στην ψυχολογία] που το έγραψε το 1927. Τη γαλλική μετάφραση αυτού του έργου τη διάβασα και την επεξεργάστηκα εκ νέου. Σήμερα επεξεργάζομαι τη γαλλική μετάφραση του βιβλίου του γερμανού ψυχολόγου και γλωσσολόγου Karl Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Fischer, Στουτγάρδη – Νέα Υόρκη 1934/1982, μετάφραση που έχει γίνει από τον Didier Samain. [Η εν εξελίξει γαλλική μετάφραση του θεμελιώδους έργου του γερμανού γλωσσολόγου, ιατρού και ψυχολόγου έχει τον τίτλο *Théorie de la langue. La fonction de présentation de la langue* [Θεωρία της γλώσσας. Η παραστατική λειτουργία της γλώσσας]. Επισημαίνω ότι την 1η Φεβρουαρίου 2003, η Janette Friedrich (Πανεπιστήμιο της Γενεύης) μαζί με τον Didier Samain (Πανεπιστήμιο Paris VII) οργάνωσαν στη Γαλλία, υπό την αιγίδα της Société d'histoire et d'épistémologie des sciences du langage, το πρώτο συνέδριο αφιερωμένο στο έργο του γερμανού γλωσσολόγου υπό τον τίτλο «Karl Bühler: science du langage et mémoire européenne» (Σ.τ.μ.).]
- 2 Paul Ricœur, *Sur la traduction*, Bayard, Παρίσι 2004.
- 3 *Αυτ.* σ. 14.
- 4 *Αυτ.*
- 5 *Αυτ.*
- 6 *Αυτ.*, 19.
- 7 Ως παράδειγμα παραπέμπω στην τελευταία γαλλική έκδοση των *Έργων του Benjamin* σε τρεις τόμους, στην οποία έχουν αναθεωρηθεί όλα τα κείμενα που είχαν εκδοθεί προηγουμένως. Ο Rochlitz, στην παρουσίαση του πρώτου τόμου, δικαιολογεί την αναθεώρηση ως εξής: «Το μέλημα του μεταφραστή των δοκιμίων του Benjamin και εκείνου που γράφει την εισαγωγή σε αυτά δεν μπορεί να είναι εφεξής το ίδιο με εκείνο που επικρατούσε πριν, σε μια περίοδο έντονης ιδιοποίησης. [...] Είναι προφανές ότι στο σημερινό στάδιο της γνώσης του έργου του έχει έλθει η στιγμή να αποδώσουμε στον Benjamin το καθεστώς όχι του διανοούμενου-εγκόλπιου, αλλά του κλασικού συγγραφέα με τα ισχυρά και τα αδύνατα σημεία του», Rainer Rochlitz, «Présentation», στο Walter Benjamin *Oeuvres*, τ. I, Gallimard, Παρίσι 2000, σ. 10. Ένα άλλο παράδειγμα θα μπορούσε να είναι η γαλλική μετάφραση του έργου *Wahrheit und Methode* [Αλήθεια και μέθοδος] του H.-G. Gadamer. Η πρώτη γαλλική μετάφραση έγινε το 1976 από τον Étienne Sacre με την αναθεώρηση του Paul Ricœur (Hans-Georg Gadamer, *Vérité et méthode*, Seuil, Παρίσι). Η δεύτερη μετάφραση (1996) περιλαμβάνει τα κεφάλαια που έλειπαν στην πρώτη. Σύμφωνα με τον Pierre Fruchon, έναν από τους τρεις μεταφραστές, «το δεύτερο μέλημα ήταν η αναθεώρηση της μετάφρασης που είχε ήδη εκδοθεί» (Pierre Fruchon, «Avertissement», στο Hans-Georg Gadamer, *Vérité et méthode*, ολοκληρωμένη και αναθεωρημένη έκδοση από τον Pierre Fruchon, τον Jean Grondin και

- τον Gilbert Merlio, εκδ. Seuil, Παρίσι 1996, σ. 7). Αυτή η αναθεώρηση μοιάζει να είναι αυτονόητη. Δεν δίνεται καμία δικαιολόγηση.
- 8 Θα μπορούσε κανείς να παραθέσει πολλά παραδείγματα και τότε θα φανεί ότι η επιχειρηματολογία είναι εξαιρετικά όμοια. Στις μεταφράσεις που επικρίνονται αναφέρεται συχνά η έλλειψη της μονοσημίας στην επιλογή των εννοιών καθώς και η έλλειψη θεωρητικής συνοχής.
- 9 Hans-Georg Gadamer, *Vérité et méthode*, 2η έκδοση, ό.π., σ. 232. [Βλ. το γερμανικό πρωτότυπο, H.-G. Gadamer *Wahrheit und Methode*, στο *Gesammelte Werke*, τ. 1, J.C.B. Mohr (UTB Taschenbuchausgabe), Τυβίγγη 1999, σ. 389 (Σ.τ.μ.).]
- 10 Joachim Lompscher, Georg Rückriem, «Editorial», στο Lev S. Vygotskij, *Denken und Sprechen*, Beltz, Weinheim / Basel 2002, σ. 7.
- 11 Valentin N. Voloshinov, *Le marxisme et la philosophie du langage. Essai d'application de la méthode sociologique en linguistique*, μτφρ. Marina Yaguello, Minuit, Παρίσι 1977.
- 12 Paul Ricœur, *Sur la traduction*, ό.π., σ. 9.
- 13 Βλ. Janette Friedrich, «Die Apperzeptionsgebundenheit des Sprechens. Ein historischer Diskurs in die Diskussion um die innere Sprache», στο M.-C. Bertau, A. Verani, G. Kegel (επιμ.), *Psycholinguistische Studien 2*, Shaker, Aachen 2005, σσ. 27-59.
- 14 Paul Ricœur, *Sur la traduction*, ό.π., σσ. 12-13.
- 15 *Αυτ.* σ. 13.
- 16 *Αυτ.* σ. 56.
- 17 Hans-Georg Gadamer, *Vérité et méthode* (πρώτη έκδοση, 1976), ό.π., σ. 229. Τα επόμενα παραθέματα του έργου *Αλήθεια και μέθοδος* τα αντλώ από την πρώτη γαλλική μετάφραση (1976), γιατί μου φαίνεται πιο πιστή σε ορισμένους όρους που χρησιμοποιεί ο Gadamer σε τούτο το κεφάλαιο. Αυτή η απόφαση δεν σημαίνει ότι αξιολογώ την πρώτη μετάφραση πιο σωστή από τη δεύτερη. Οσάκις οι επιλεγμένοι όροι στη δεύτερη μετάφραση μου φαίνονται πιο εύστοχοι, αναφέρομαι σ' αυτούς.
- 18 Μεταφράζω τους ακόλουθους γερμανικούς και γαλλικούς όρους ως εξής: α) *compréhension / Verstehen* = κατανόηση. β) *comprendre / verstehen* = κατανοώ. γ) *entente / Verständigung* = συνεννόηση. γ) *s'entendre / sich verständigen* = συνεννοούμαι (Σ.τ.μ.).
- 19 *Αυτ.*, σ. 230.
- 20 Στα γερμανικά αυτή η πρόταση είναι γραμμένη ως εξής «[...] ist ein Lebensvollzug» (H.-G. Gadamer *Wahrheit und Methode*, στο *Gesammelte Werke*, τ. 1, ό.π., σ. 388), και θα μπορούσε να μεταφραστεί με την ακόλουθη διατύπωση: «[...] είναι μια επιτέλεση της ζωής».
- 21 Στα γερμανικά ο αντίστοιχος όρος είναι *Medium*. Μεταφράζοντάς τον στα γαλλικά ως *milieu* [περιβάλλον], χάνουμε τη δυνατότητα να αναδείξουμε τη σημασία του διαμεσολαβητικού ρόλου της γλώσσας, στον οποίο κατ' εμέ προσβλέπει η χρήση του γερμανικού όρου από τον Gadamer. Στη δεύτερη γαλλική μετάφραση του 1996, αυτός ο όρος μεταφράζεται άλλοτε ως *médiateur* [διαμεσολαβητής] και άλλοτε ως *milieu*. Η ταύτιση της γλώσσας με τον διαμεσολαβητή ή με ένα *mediales Gerät* [διαμεσολαβητικός μηχανισμός] προτείνεται συχνά στις γερμανόφωνες γλωσσολογικές θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί στην αρχή του 20ού αιώνα (βλ. Karl Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, ό.π., ιδιαίτερα σ. 151).
- 22 Hans-Georg Gadamer, *Vérité et méthode* (πρώτη έκδοση, 1976), ό.π., σ. 231. Ιδού και το γερμανικό κείμενο αυτού του μεταφρασμένου αποσπάσματος:
- «Wo einer eine Sprache wirklich beherrscht, bedarf es keiner Übersetzung mehr, ja erscheint jede Übersetzung unmöglich. Eine Sprache verstehen ist selbst noch kein wirkliches Verstehen und schließt keinen Interpretationsvorgang ein, sondern ist ein Lebensvollzug. Eine Sprache versteht man, indem man in ihr lebt [...]. Das hermeneutische Problem ist also kein Problem der richtigen Sprachbeherrschung, sondern der rechten Verständigung über eine Sache, die im Medium der Sprache geschieht. Jede Sprache ist so erlernbar, daß ihr vollendeter Gebrauch einschließt, daß man nicht mehr aus seiner Muttersprache oder in seine Muttersprache übersetzt, sondern in der fremden Sprache denkt. Für die Verständigung im Gespräch ist solche Beherrschung der Sprache geradezu eine Vorbedingung» (H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, στο *Gesammelte Werke*, τ. 1, ό.π., σ. 388).
- Η γαλλική μετάφραση του 1996 αποδίδει την έκφραση *Verständigung im Gespräch* ως *explication-entente dans le dialogue* [εξήγηση-συνεννόηση μέσα στο διάλογο], απόφαση που δύσκολα μπορεί κανείς να την υποστηρίξει, αλλά και που προσδίδει στη μετάφραση έναν επίπλαστο χαρακτήρα (Hans-Georg Gadamer, *Vérité et méthode*, δεύτερη έκδοση, ό.π., σ. 407).
- 23 Natalie Depraz, «Erleben», στο Barbara Cassin (επιμ.), *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Seuil, Παρίσι 2004, σ. 369.
- 24 Valentin N. Voloshinov, *Le marxisme et la philosophie du langage. Essai d'application de la méthode sociologique en linguistique*, ό.π., σ. 108.
- 25 Hans-Georg Gadamer, *Vérité et méthode* (πρώτη έκδοση, 1976), ό.π., σ. 230.
- 26 *Αυτ.*
- 27 *Αυτ.*
- 28 Ο αναγνώστης ίσως είναι γνώστης αυτών των στιγμών. Αυτό ακριβώς συμβαίνει όταν διαβάζουμε ένα μικρό απόσπασμα από μια μετάφραση και έχουμε την εντύπωση ότι κάτι δεν πάει καλά, ότι υπάρχει μια ασυνέπεια που δεν φαίνεται να προέρχεται από αυτό που έχει λεχθεί, αλλά από τις λέξεις που έχουν επιλεγεί για να το πουν. Ο γνώστης των δύο γλωσσών μπορεί, σε αυτή την περίπτωση, να επιστρέψει στο πρωτότυπο. Όταν κάποιες φορές προσέφυγα σε αυτήν τη δυνατότητα, ένωσα έκπληξη από το γεγονός ότι συχνά αυτή η αίσθησή μου έβγαινε ενισχυμένη, εφόσον το πρωτότυπο μου έδειχνε ότι ο μεταφραστής θα μπορούσε να επιλέξει άλλες λέξεις και ότι αν είχε προτιμήσει αυτήν τη δυνατότητα, τότε η σκέψη μου που παρακολουθούσε αυτό το κείμενο δεν θα είχε διακοπεί.